

waren gehakt, definitief gereconstrueerd en geïnventariseerd. Wat vooral treft is de manier waarop een reeks archivariissen in de loop van de tijd met deze archieven is omgesprongen, zonder zich veel gelegen te laten liggen aan de oorspronkelijke ordening.

De inventaris bevat een heldere beschrijving van de legatie-en consulaatsarchieven uit de christelijke wereld tot 1813; er wordt een tweede deel met de archieven uit het Osmaanse rijk, die veel vollediger bewaard zijn, in het vooruitzicht gesteld. Het gros van de beschreven bescheiden heeft betrekking op het tijdvak 1750-1810. De legatie- en consulaatsarchieven van vóór 1750 zijn slecht vertegenwoordigd; het meeste dat de tand des tijds heeft doorstaan bevindt zich in particuliere archieven, het archief van de staten-generaal, de collectie aanwinsten en de collectie diversen. Dat blijkt uit een goede zoekwijzer op alle congressen en gezantschappen, die aangeeft waar verbalen en bewaard gebleven legatie- en consulaatsarchieven zich thans ophouden (125-149). Veel van de beschreven bescheiden bevinden zich natuurlijk ook in het archief van de staten-generaal; de meerwaarde van de legatiearchieven is gelegen in particuliere correspondentie van de gezanten met de raadpensionarissen van Holland, in correspondentie van de gezanten met instellingen, medegezanten en privépersonen en in de kijk die de bescheiden verschaffen op het gezantschapswezen. Zowel voor het politiek bedrijf als voor het functioneren van de diplomatie, waarover een goede monografie ontbreekt, zijn de legatiearchieven dus van aanzienlijk belang. De zinsnede op de kaft en op bladzijde 114; 'Wat de VOC archieven betekenen voor de geschiedenis van Azië betekenen de legatiearchieven voor de geschiedenis van Europa' getuigt echter van weinig realiteitszin.

De inventaris wordt voorafgegaan dooreen opmerkelijk lange introductie van Theo Thomasen over de Nederlandse diplomatie in de zeventiende en achttiende eeuw; deze heeft het karakter van een afzonderlijke verhandeling. Hierin komen de status, de rang, de aanstelling, de bezoldiging, de ontslagprocedure, de taak, de bevoegdheid, de legitimering, de diplomatieke rol, de informatievoorziening, de briefwisseling, de verantwoording en de archiefvorming van de Nederlandse gezanten aan de orde; dit geschiedt op basis van de bestaande literatuur en de geordende archieven. Het meest treft de scherpe tegenstelling die wordt gecreëerd tussen de zeventiende en de achttiende eeuw. Pas in de achttiende eeuw zou er een netwerk van vaste diplomatieke vertegenwoordigers zijn ontstaan, een ambtelijke diplomatieke dienst met professionele gezanten. Ten tijde van De Witt zou er vrijwel louter sprake zijn geweest van 'oorlogsdiplomatie' (20); ten tijde van Willem III zou de diplomatieke dienst zich hebben ontwikkeld. Het gezantschap zou in de zeventiende eeuw vooral een erebaantje en een opstap naar een politieke functie zijn geweest. Het komt mij voor dat de auteur het contrast te zwaar aanzet. Minder dubieus zijn andere ontwikkelingen die de auteur signaleert; de afname van buitengewone en meerhoofdige gezantschappen, de vastlegging van procedures en ceremonieel, de verbetering van de communicatie tussen de diplomaten en de achterban en tussen de gezanten onderling, de vergroting van de rol van de griffier, de professionalisering van de griffie en de verbetering van het archiefbeheer. De beschrijving is wat schetsmatig maar getuigt van moed een onontgonnen terrein te verkennen en bevat allerlei interessante bouwstenen voor de monografie over het gezantschapswezen van de Republiek waarop wij reeds zolang met smart wachten.

G. de Bruin

J. L. Price, *Holland and the Dutch republic in the seventeenth century. The politics of particularism* (Oxford: Clarendon press, 1994, 312 biz., £35.00, ISBN 0 19 820383 7).

Het staatsbestel van de Republiek mag zich niet in een goede pers verheugen. Van de achttiende-eeuwse hervormingsgezinden tot de twintigste-eeuwse geschiedschrijvers is er nauwelijks iets lovends over geschreven. De oorzaken liggen voor de hand. Als eerste hadden de orangisten, calvinisten en nationalisten om uiteenlopende redenen niet veel op met het particularisme, dat bepalend was voor het denken en doen in de Republiek. Als tweede staken de verbrokkeling en verstarring in de Republiek wel erg schril af bij de centralisatie en dynamiek in de grote monarchieën. En als derde onttrok de legalistische en formele benaderingswijze de feitelijke werking van het staatsbestel aan het zicht. De lucht is pas de laatste decennia opgeklaard, zowel door een minder bevooroordeelde en legalistische aanpak van het institutioneel bedrijf als door een meer pragmatische en perifere aanpak van het absolutisme. Dit boek past in die ontwikkeling, hoewel de auteur ten onrechte suggereert dat de revaluatie nog in de kinderschoenen staat en in zijn werk nog gestalte moet krijgen.

De auteur zegt zich te willen concentreren op de feitelijke werking van het staatsbestel. Dat verklaart de benadering van onderaf; het stedelijk gebeuren staat in het middelpunt. Dat verklaart ook de Hollandocentrische invalshoek, waarvoor de auteur zich verontschuldigt; de andere gewesten spelen in het boek geen rol van betekenis. Dat verklaart tenslotte ook de positieve kijk op het staatsbestel; de provinciale autonomie sloot het beste aan bij de onevenwichtige machtsverhoudingen en de verre gaande decentralisatie sloot het beste aan bij de bestaande maatschappijstructuur en loyaliteitsgevoelens. Dat verklaart echter niet de verwaarlozing van de staatsstructuur; wie verwacht dat het werk een goed overzicht verschaft van de feitelijke functionering van de instituties en kan dienen als vervanging van de verouderde handboeken van Fruin-Colenbrander en Fockema Andreae komt bedrogen uit. Men moet de studie niet zien als een praktische handleiding voor het staatsbestel maar als een abstract betoog over de wisselende machtsverhoudingen tussen en in de Hollandse steden, tussen de Hollandse regenten en de Oranjes, tussen Holland en de andere gewesten en tussen de Hollandse overheid en de publieke kerk. Deze verhoudingen werden gekenmerkt door een wankel machtsevenwicht, dat in de praktijk de harmonie bevorderde en de efficiency garandeerde. De auteur houdt er soms uitgesproken meningen op na. Dat geldt vooral voor het eerste en interessantste deel, dat gaat over de Hollandse steden waarbij de auteur veelvuldig terugvalt op zijn ongepubliceerde these over het Rotterdams patriciaat uit 1969. Terecht beklemtoont hij de betekenis van ideologische en partijtegenstellingen naast de factiestrijd, de kwetsbaarheid van stadsbesturen bij oproeren, de eigen dynamiek van oproeren en de geringe invloed van de Hollandse ridderschap en plaatst hij kritische kanttekeningen bij het aristocratiseringsproces. Het boek is bijna geheel gebaseerd op de bestaande literatuur zonder dat dit altijd uit de spaarzame noten naar voren komt en munt uit door evenwichtigheid, zorgvuldigheid, bezonkenheid en leesbaarheid, al komt het tijdvak van Willem III er bekaaid af.

Toch beantwoordt het werk niet geheel aan de verwachtingen. Dat wordt niet veroorzaakt door de talloze herhalingen, hoewel die enige irritatie wekken; zo komen de crises van 1618, 1650 en 1672 tientallen malen aan de orde en keren veel politieke en godsdienstige kwesties drie keer — op lokaal, gewestelijk en generaliteitsniveau — terug. Dat wordt evenmin veroorzaakt door de kritische vragen die een aantal passages oproept. Deze betreffen detailzaken, zoals de republikeinse sympathieën van de commissarissen-politiek (72/75), de onbetekenende macht van de gecommiteerde raden (132-133), de geringe invloed van de stadhouder-koning in de Hollandse steden (138, 142, 159), de harmonie tussen Frederik Hendrik en Holland (158), de kracht van economische factoren in het buitenlands beleid van Holland (228), de geringe betekenis van de Duinkerkers na 1621 (230) en de enorme macht van Holland tijdens De Witt, die verder zou reiken dan tijdens Oldenbarnevelt (240). Het enige belangrijke verschil van

mening tussen de auteur en ondergetekende betreft de ideologische en partijtegenstellingen, die naar mijn mening minder constant waren dan de auteur stilzwijgend aanneemt; het jaar 1650 vormt in het boek geen waterscheiding. Het orangisme zou voor en na 1650 van dezelfde aard zijn. Remonstrantisme en staatsgezindheid zouden in eikaars verlengde liggen. De crisis van 1618 zou een prominente plaats innemen in de ideeënwereld van de 'ware vrijheid' (116). De godsdiensttwisten zouden na 1618/1619 hun scherpte verliezen en de religie zou de rest van de zeventiende eeuw dezelfde rol spelen. Het patriottisme zou met het orthodox calvinisme zijn te vereenzelvigen (187-188,261). Dit meningsverschil staat echter op zichzelf; men kan gedurig met de bezonken visie van de auteur instemmen. Het gevoel van teleurstelling vloeit dan ook uit een andere oorzaak voort: in wezen heeft het boek noch in feitelijk, noch in interpretatief opzicht veel verrassends te bieden. Men had van de auteur van *Culture and society in the Dutch Republic* meer verwacht.

G. de Bruin

S. Groenveld, M. Wintle, ed., *The exchange of ideas. Religion, scholarship and art in Anglo-Dutch relations in the seventeenth century* (Britain and The Netherlands XI; Zutphen: Walburg instituut, 1994, 200 biz., f49,50, ISBN 90 6011 917 7).

Deze bundel bevat de resultaten van de elfde 'Anglo-Dutch historical conference', die in september 1991 te Oxford werd gehouden. In afwijking van voorgaande edities werd gekozen voor beperking van het thema tot één eeuw, een opzet die ook in de toekomst gehanteerd zal worden. Centraal staat ditmaal de vraag in hoeverre in de zeventiende eeuw sprake was van wederzijdse beïnvloeding bij de gedachtenvorming over religie, wetenschap en kunst.

Ten aanzien van de godsdienstige kruisbestuiving wordt door J. I. Israel aangetoond dat het theoretisch denken over reijgijeuze tolerantie in de Nederlanden pas aan het eind van de zestiende eeuw voorzichtig van de grond kwam. Hij onderscheidt daarbij een arminiaanse en een republikeinse traditie, met een religieuze en een pragmatische benadering. De vrijheid van conscientie werd in brede kring aanvaard, doch de veel verder gaande vrijheid van publieke godsdienstuitoefening werd pas door Episcopus in 1627 voor het eerst in een geschrift in haar volle consequentie gerechtvaardigd. Veel van de in de Nederlanden gehanteerde theoretische argumenten werden overgenomen door Engelse geleerden. Vervolgens waren de in Engeland verder uitgewerkte ideeën weer van invloed op verschillende Nederlandse schrijvers uit de periode na 1660.

A. Th. van Deursen beschrijft de grote Dordtse synode van 1618-1619 in haar politieke context. Hoewel de vergadering een religieus karakter had, speelden op de achtergrond vooral politieke motieven. Dit gold zowel voor de Nederlandse antagonist Oldenbarnevelten Maurits, als voor de Engelse koning Jacobus I. De steun van de Britse monarch aan de contra-remonstranten kwam voort uit diens streven naar een liga van protestantse staten. Deze partijkeuze was onder meereen streep door de rekening van Hugo Grotius. H. R. Trevor-Roper laat in zijn bijdrage zien dat deze Delftse geleerde in zijn verlangen naar vrede tussen de kerken ten onrechte zijn hoop had gevestigd op Londen.

Het in Dordt veroordeelde arminianisme zou de theologische discussie in Engeland niettemin nog lange jaren beheersen, zo blijkt uit de bijdragen van N. Tyacke en J. van den Berg. Tegenover de meer calvinistisch gekleurde theologie in Oxford, stond het meer vrijzinnige Cambridge. Onder meer vanuit Leiden werd door theologen bijgedragen aan een verzoening tussen deze